

В. П. ПЕЧУЛЯК

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ЛІСОВОГО ПРАВА

Розкриваються питання теоретичного та практичного характеру щодо визначення предмета лісового права.

Ключові слова: лісове господарство, предмет права, систематизація.

Раскрываются вопросы теоретического и практического характера, которые связаны с определением предмета лесного права

Ключевые слова: лесное хозяйство, предмет права, систематизация.

The article deals with the theoretic and practical issues concerning the definition of the forest law subject-matter.

Key words: forestry, law subject-matter, systematization.

Недоліки чинного ЛК України підкреслюють важливість і нагальність наукових досліджень не лише у сфері права, а й у окремих галузях економіки, зокрема у лісовому господарстві. Крім того, зважаючи на відсутність адекватної, економічно обґрунтованої моделі управління вітчизняним лісовим господарством, у вітчизняній доктрині права до цих пір не склалось чітке уявлення про місце і роль лісового права у системі права України.

Ліс, як і інші природні ресурси України – земля, води, надра, атмосферне повітря – є національним надбанням. Загальна площа земель лісового фонду країни становить 10,8 млн га, з яких вкрито лісовою рослинністю 9,5 млн га, що становить 15,7 відсотка території України. За останні 50 років лісистість України зросла майже в 1,5 рази, а запас деревини – в 2,5 рази і досяг 1,8 млрд куб. м. Середній щорічний приріст у лісах лісового господарства дорівнює 4,0 куб. м на 1 га і коливається від 5,0 куб. м в Карпатах до 2,5 куб. м у степовій зоні¹.

Варто зазначити, що, за оцінками експертів, ліси та лісове господарство України мають певні особливості порівняно з іншими європейськими країнами²:

- відносно низький середній рівень лісистості території країни;
- зростання лісів у різних природних зонах (Полісся, Лісостеп, Степ, Українські Карпати та гірський Крим), що мають істотні відмінності щодо лісорослинних умов, методів ведення лісового господарства, використання лісових ресурсів та корисних властивостей лісу;
- переважно екологічне значення лісів та висока їх частка з обмеженим режимом використання;
- високий відсоток заповідних лісів (13,7 %), який має стійку тенденцію до зростання;
- історично сформована ситуація із закріпленням лісів за численними постійними лісокористувачами;
- перебування значної площі лісів у зоні радіоактивного забруднення;
- необхідність посиленого догляду за штучно створеними лісами, кількість яких оцінюється у половину наявних.

Незважаючи на зміни, що відбулися в українському суспільстві з переходом економіки на ринкові засади, не втрачають свого значення праці науковців радянської доби, що стосувалися в цілому правових питань охорони, використан-

ня та відтворення лісів.

У 50-60-ті роки минулого століття Г.М. Полянська³ та Л.І. Дембо⁴ розглядали ліси у контексті «земельного права у широкому розумінні». Дещо пізніше Н.І. Краснов⁵ також досліджував цю сферу суспільних відносин у тісному взаємозв'язку із земельними правовідносинами.

З часом, коли мала місце відмова від такої концепції, дослідження вчених спиралися переважно на природноресурсовий підхід, відповідно до якого лісове право розглядалося як окрема галузь права⁶. Зазначений підхід забезпечив більш ґрунтовний рівень наукових доробок щодо лісів, хоча водночас сприяв недооцінюванню природоохоронної складової галузі. Так, Ю. Вовк писав, що природоохоронне право не має власного предмета правового регулювання⁷, відтак не запропонував дієвих шляхів вирішення екологічних проблем комплексного характеру.

Значну роль у сфері дослідження проблем правового регулювання відносин лісогосподарування відіграли дослідження українських вчених радянської доби, які відтворювали критичні погляди на радянські методи управління лісовим господарством. Як відзначав В. Мунтян, колгоспи не були зацікавлені вирошувати лісосмуги, незаконним винищенням деревини у колгоспних лісах намагалися покращити не надто успішні результати господарювання⁸. Ю. Шемшученко додавав, що планова система не рятувала від свавільних рішень окремих посадових осіб, що зумовлювало також і незацікавленість державних підприємств щодо рационального використання лісових природних ресурсів⁹.

Уже пізніше питанням трансформації лісового права в умовах перехідного суспільства присвячували свою увагу В.В. Костицький¹⁰, М.В. Краснова¹¹, з позицій природноресурсового підходу висвітлювала проблеми лісогосподарування О.В. Глотова¹².

Останніми роками захищалися також і кандидатські дисертації з тематики охорони, використання та відтворення лісів і державно-правового регулювання цієї сфери, та розвитку управлінської сфери в цілому. Так, механізми удосконалення наявних знань про головні інститути вітчизняного адміністративного права запропонував І.С. Гриценко¹³, управлінські аспекти розвитку державного регулювання висвітлено у дисертації Н.С. Панової¹⁴. Адміністративно-правове регулювання екологічної діяльності досліджувала К.А. Рябець¹⁵. Питання юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства висвітлено у роботах О.В. Сасова, В.М. Завгородньої, Н.В. Марфіної¹⁶. С.М Шершун аналізує сучасний стан правового регулювання лісокористування, В.П. Неппивода розглядає правове регулювання суспільних відносин у лісовій сфері в контексті сталого розвитку¹⁷.

Однак, дослідження лише проблематики лісових ресурсів, на наше переконання, є недостатнім, адже природоресурсні проблеми невід'ємні від досліджень проблем права навколишнього природного середовища. Таким чином, важливими для даного дослідження є праці Ю.С. Шемшученка¹⁸, О.С. Колбасова¹⁹, М.М. Бринчук²⁰, В.В. Петрова²¹, які досліджували ці аспекти, заклавши основу альтернативного до природноресурсового підходу минулого.

Оскільки ліси посідають важливе місце у земельних відносинах, великий інтерес викликають і роботи юристів у галузі земельного права – О.Г Бондаря²², О.А. Вівчаренка²³, Л.П. Заставської²⁴, І.І. Каракаша²⁵, П.Ф. Кулиничка²⁶, О.О. Погрібного²⁷, а також В.І. Семчика, Н.І Титової, М.В. Шульги, В.В. Янчука, В.З. Янчука, в яких розкриваються питання права власності на землю, загальні

аспекти реформування земельних відносин в Україні.

Правові проблеми охорони і використання лісів як компонента рослинного світу досліджують А.П. Гетьман та В.В. Попов²⁸, соціальні аспекти правової охорони довкілля висвітлено у роботах С.М. Кравченко²⁹ та М. Орлова³⁰. Н.Р. Малишева аналізує міжнародно-правові питання, що мають вплив на стан лісів та лісове господарство³¹. Проблеми збереження біологічного різноманіття розглядають Н. Малишева, В. Олещенко, П. Гвоздик³².

Усі названі та інші наукові доробки є основою для подальших наукових досліджень, адже вони, незважаючи на свою ґрунтовність та об'єктивність, все ж таки не дають вичерпної відповіді на всі питання, що виникають у сучасних умовах щодо лісових ресурсів та особливостей здійснення лісового господарства.

Однією із перешкод виконання комплексних досліджень у сфері управління лісовим господарством є наявна розпорошеність предметного вивчення правових аспектів регулювання цим господарством. Загальна площа земель лісового фонду перебуває у відомчому підпорядкуванні різних за функціональною діяльністю інститутів влади: Державного агентства лісових ресурсів, Міністерства транспорту, Міністерства агропромислової політики, Міністерства охорони навколишнього природного середовища, Міністерства оборони, Міністерства надзвичайних ситуацій тощо. Така ситуація ускладнює виявлення тих проблемних питань, які б стосувались винятково земель лісового фонду, оскільки вони перекриваються проблемами компетенції зазначених органів державної влади.

Крім того, зважаючи на екологічні проблеми, які стоять як перед Україною, так і перед міжнародною спільнотою, а також враховуючи глобалізаційні процеси та розширення діалогу між державами на міжнародному рівні, необхідно враховувати також досягнення провідного світового співтовариства, зокрема в галузі охорони довкілля в цілому. Лісові ресурси як складовий елемент природного середовища в такому випадку не може залишатись поза увагою.

Так, лісовий *acquis* (правовий доробок Європейської Спільноти) є важливою складовою існуючих нормативно-правових баз декількох спільних політик Європейського Союзу, зокрема екологічної політики, сільськогосподарської та розвитку сільських територій, розвитку внутрішнього ринку, промисловості та енергетичної політики.

За даними фахівців, сфери діяльності по документах Європейського Союзу, які становлять лісовий *acquis*, охоплюють:

- сільськогосподарську політику та розвиток сільських територій,
- захист лісів та моніторинг,
- навколишнє природне середовище,
- зміни клімату,
- лісову продукцію та промисловість,
- систему інформації та комунікації щодо лісів,
- лісовий репродуктивний матеріал та здоров'я³³.

Як бачимо, у Європейському Союзі нормативні акти лісового *acquis* є частиною екологічного правового доробку.

Втім, необхідно наголосити, що наразі міжнародний досвід мало залучається Україною, практично відсутні наукові дослідження, які б використовували цей доробок.

Більше того, експерти стверджують, що стосовно лісового *acquis*, учасниками процесу з розробки українського лісового законодавства жодних кроків за вказаними напрямками зроблено не було. Ні порівняльно-правового дослідження

відповідності лісового законодавства України, ні перевірки проектів законів про внесення змін до Лісового кодексу та інших нормативно-правових актів на предмет їх відповідності *acquis* Європейського Союзу, а ні навіть перекладу законодавчих актів "лісового" *acquis* українською мовою, в Україні ніхто проводив. Сьогодні механізму адаптації лісового законодавства України до *acquis communautaire* Європейського Союзу не існує навіть в проекті³⁴.

У радянський період правовий режим лісових земель базувався на принципі, що ліси, як і інші природні ресурси, не визнавалися товаром³⁵, тобто були виключені з обігу як цілісний комплекс. Водночас деревина та інша лісова продукція визнавалися предметом товарообігу, що обумовлювало існування складної конструкції правового режиму лісів, на що звертали увагу і радянські вчені³⁶. Ця ситуація спричиняла ставлення до лісів з боку державних органів як до сировини, незважаючи на їх екологічні та соціальні функції.

Саме у зв'язку з цим особливий інтерес викликає науковий доробок західної науки минулого століття. Йдеться про ринкові економічні підходи до лісових природних ресурсів, які у цілому підтримуються і вітчизняними вченими на сучасному етапі³⁷.

Сьогодні ж зі встановленням різноманітних форм власності на лісові ресурси ситуація змінилась, однак експерти наголошують, що оскільки ринкова ціна для більшості корисних властивостей лісів нульова, а обсяги їх постачання споживачам недостатні, то результати такої нестачі означають конфлікт інтересів соціального характеру. Так, хоча економічний і технологічний розвиток є передумовою розв'язання проблем у соціальній сфері, він одночасно негативно позначається на навколишньому природному середовищі. Саме тому постає необхідність вироблення загальних положень доктрини розвитку лісів та лісового господарства в Україні, насамперед, для з'ясування мети та пріоритетів правового та державного регулювання цієї сфери.

Отже, наведене предметне розмаїття наукових досліджень, дотичних до сфери лісового господарства, засвідчує й наявність важливої теоретико-правової проблеми: у вітчизняній правовій доктрині наразі не сформовано сталого уявлення про роль та місце сукупності правових норм, які регулюють правовідносини, пов'язані з веденням лісового господарства та охороною лісів.

Існування ж комплексу правових норм, що регулюють певні відносини, передбачає можливість їх систематизації. Оскільки системою є сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок і взаємодія, і яка створює певну цілісну єдність³⁸, у філософії виходять з того, що практично кожен об'єкт може бути розглянутий як система. З цієї точки зору, на наш погляд, лісове право також є системою, а тому у ньому повинні бути систематизовані усі визначення, явища, компоненти, які потрапляють у його сферу.

А.О. Селіванов використовує при цьому термін «правова інфраструктура», поєднуючи його наявність формуванням у кожній сфері суспільних відносин не тільки належного законодавства, але й ефективної системи правозастосовуючих інститутів³⁹. Оскільки вчений не розкриває суть поняття «правова інфраструктура», залишається припустити, що він наповнює його загальнозвичивим змістом – як певну сукупність структурних елементів, комплекс об'єктів певної галузі⁴⁰, тобто розглядає право як складну систему.

Загалом поняття «лісове господарство» охоплює широкий спектр людської діяльності: від вирощування деревини до відмови від будь-якого втручання в роз-

виток лісових екосистем. За такої умови доволі легко пояснюється термінологічне різноманіття у сфері лісового господарства та відсутність його однозначного визначення у ЛК України.

Відповідно до традиційних уявлень, лісове господарство – це галузь матеріального виробництва, у функції якої входять: вивчення та облік лісів; їх відтворення; охорона від пожеж, шкідників та хвороб; регульоване лісокористування та контроль за використанням лісових ресурсів.

Головна особливість галузі полягає у тривалому періоді вирощування лісів – 100 років та більше⁴¹. На основі цього Н.І. Краснов свого часу визнав, що лісове господарство – це не просто різні види користування лісом, але й користування землями, необхідними для ведення лісового господарства та організації лісокористування⁴². Дотримуючись екологічного підходу, Е. Вілсон розглядає лісівництво, наукову базу лісового господарства як частину екології та вважає, що лісівництво може розвиватися лише тією мірою, якою розвивається остання⁴³. Обидва твердження не позбавлені сенсу та відображають різні сторони лісового господарства.

Два принципові підходи до лісогосподарювання сформулював американський дослідник А. Леопольд. Він зазначав, що одні не бачать різниці між використанням різних природних ресурсів, застосовуючи одні й ті самі підходи, або ж вбачають у лісовому господарстві можливість його штучного відтворення. Інші бачать фундаментальну відмінність між лісовим господарством та агрономією, оскільки лісове господарство має справу з природними видами і підтримує природне середовище, а не створює штучне. Дж. Ромм розглядає лісове господарство як певний режим дій, якими людина зберігає, нарощує, видозмінює та замінює певні риси лісів з метою закріплення бажаних для неї властивостей⁴⁴. Таким чином, лісове господарство це не просто процес формування лісу, його стану, що якнайкраще відповідає потребам людини, а й певним чином соціальний процес.

Саме у цій площині, зважаючи на складність сфери лісового господарства, актуальними є питання щодо визначення складових предмета правового регулювання сфери лісового господарства, лісового права в цілому, яке регулює дану сферу правовідносин, та цілі цього регулювання. Приведений вище аналіз наукових розробок у сфері права щодо використання лісових ресурсів засвідчує, що окремі елементи лісового господарства є різноманітними настільки, що подекуди можуть вступати у суперечність між собою.

На наше переконання, незалежно від того, яке місце у системі права України посідає лісове право, воно як сукупність норм регулюючого характеру, покликане забезпечити якнайповнішу охорону, захист, раціональне використання та відтворення лісів⁴⁵.

Сучасна юридична наука та практика визнають, що правовідносини не можна розглядати окремо від тих фактичних суспільних відносин, що набувають правової форми. Традиційне виділення у структурі правовідносин таких елементів, як суб'єкти, об'єкти та права й обов'язки, а також описаний вище об'єм предмета наукових досліджень у сфері лісового господарства обґрунтовують висновок, що правовідносини у сфері лісового господарства характеризуються різноманітністю. Це пов'язується, зокрема, з неоднозначністю поглядів правників на проблему співвідношення галузей права та законодавства, що регламентують відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища, використання та охорони природних ресурсів, місце та роль лісового права у системі права. Не останню роль відіграє і той факт, що норми лісового права повинні стимулювати еко-

номічний розвиток і водночас забезпечувати охорону права громадян на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище.

1. Лісова галузь. Загальна характеристика лісів України [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://woodex.ua/?menu_id=11&spi=101&page_id=139

2. Там само.

3. *Полянская Г.Н.* Охрана государственной собственности на леса. – М.: Государственное изд-во юридической литературы, 1956. – 252 с.; *Полянская Г.Н.* Право государственной собственности на леса в СССР. – М.: Государственное изд-во юридической литературы, 1959. – 408 с.; *Полянская Г.Н.* Земельное право. Учебник для юрид. школ. – М.: Юридическое изд-во Министерства юстиции СССР, 1947. – 152 с.

4. *Дембо Л.И.* Правовой режим лесов в свете сталинского плана преобразования природы. – Ленинград: Изд-во ЛГУ им. А.А. Жданова, 1951. – 64 с.

5. *Краснов Н.И.* Новое советское лесное законодательство // Советское государство и право. – 1978. – № 7. – С. 39-41; *Правовое обеспечение рационального использования земли в СССР* / Под ред. Н.И. Краснова. – М.: Наука, 1974. – 239 с.

6. *Горбовой В.Ф.* Предмет и система советского лесного права. – Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1984. – 144 с.; *Гусев Р.К.* Правовая охрана лесов в СССР. – М.: Знание, 1974. – 64 с.; *Немировский Е.И.* Правовая охрана лесов. – М.: Россельхозиздат, 1977. – 112 с.

7. *Вовк Ю.А.* Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды. Общая часть. – Х., Вища школа, 1986. – С. 10-11.

8. *Мунтян В.Л.* Правова охорона лісів Української РСР. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1964. – 84 с.; *Мунтян В.Л.* Правові проблеми раціонального природокористування. – К.: Вид-во Київського університету, 1973. – 184 с.; *Мунтян В.Л.* Правова охорона природи УРСР. – Вид. 2-е, доп. – К.: Вища школа, 1982. – 232 с.

9. *Шемшученко Ю.С., Мунтян В.Л., Розовский Б.Г.* Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 13.

10. *Костицький В.В.* Лісове право України: Навч. посіб. / Ін-т закон. передбачень та прав. експертизи. – К.: ЗАТ «Нічлава», 1999. – 164 с.; *Костицький В.В.* Екологія перехідного періоду: держава, право, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) – 2-е вид. – К., 2001. – 390 с.

11. *Екологічне право України.* Академічний курс: Підруч. для вищих навч. закладів / Ю.С. Шемшученко (заг. ред.) / Інститут держави і права ім. В.Корецького НАН України. – К.: Юридична думка, 2005. – С. 520 – 538.

12. *Природноресурсове право України:* Навч. посіб. / За ред. І.І. Каракаша. – К.: Істина, 2005. – С. 25-31.

13. *Гриценко І.С.* Становлення і розвиток наукових поглядів на основні інститути вітчизняного адміністративного права: Дис. доктора юрид. наук: 12.00.07. – Х., 2008.

14. *Панова Н.С.* Адміністративно-правові засади розвитку державного управління в сучасній Україні. – Одеса, 2008.

15. *Рябець К.А.* Адміністративно-правове регулювання екологічної діяльності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ін-т законодавства Верховн. Ради України. – К., 2007. – 18 с.

16. *Сасов О.В.* Кримінально-правова охорона лісу: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – 19 с.; *Завгородня В.М.* Майнова відповідальність за порушення лісового законодавства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2003. – 20 с.; *Марфіна Н.В.* Адміністративна відповідальність за порушення лісового законодавства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. аграр. ун-т. – К., 2007. – 22 с.

17. *Шершун С.М.* Еколого-правове регулювання лісокористування в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2005. – 20 с.; *Непийвода В.П.* Правове регулювання суспільних відносин щодо лісів у контексті сталого розвитку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2006. – 20 с.

18. *Шемшученко Ю.С.* Правовые проблемы экологии. – К.: Наукова думка, 1989. – 232 с.

19. *Колбасов О.С.* Экология: политика – право. Правовая охрана природы в СССР. – М.: Наука, 1976. – 230 с.

20. *Бринчук М.М.* Экологическое право (право окружающей среды): Учебник для высших юрид. учеб. заведений. – М.: Юристъ, 1999. – 688 с.

21. *Петров В.В.* Экологическое

право Росії: Учебник для вузов. – М.: Изд-во БЕК, 1995. – 557 с. **22.** *Бондар О.Г.* Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / НАН України: Ін-т держави і права ім. В. Корецького. – К., 2003. – 19 с. **23.** *Вівчаренко О.А.* Гарантії права власності на землю в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / НАН України: Ін-т держави і права ім. В. Корецького. – К., 2005. – 20 с. **24.** *Заставська Л.П.* Право власності на землю в Україні (розвиток та основні риси): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / НАН України: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2003. – 19 с. **25.** *Природноресурсове право України: Навч. посіб. / За ред. І.І. Каракаша.* – К.: Істина, 2005. – 376 с. **26.** *Екологічне право України. Академічний курс / Ю.С. Шемшученко (заг. ред.) ...* – С. 67-87. **27.** *Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Общие части учебных курсов: Учебное пособие / Под ред. А.А. Погребного, И.И. Каракаша.* – Х.: Одиссей, 2000. – 368 с. **28.** *Попов В., Гетьман А.* Правові проблеми використання та охорони рослинного світу // Право України. – 2000. – № 1. – С. 51-53. **29.** *Краченко С.Н.* Соціально-психологічні аспекти правової охорони оточуючої середовища. – Львів: Вища школа, 1988. – 154 с. **30.** *Орлов М.* Правове забезпечення реалізації екологічних інтересів – основа належної охорони довкілля і розвитку економіки // Право України. – 2001. – № 1. – С. 68-71. **31.** *Малишева Н.Р.* Гармонізація екологічного законодавства в Європі. – К.: КІТ, 1996. – 234 с. **32.** *Малишева Н.Р., Олещенко В.І., Гвоздик П.О.* Правові аспекти збереження біорізноманіття в контексті сталого розвитку // Проблеми сталого розвитку України. – К.: «БМТ», 1998. – С. 211-214; *Гвоздик П.О.* Правові засади збереження біологічного різноманіття: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1999. – 18 с. **33.** *Сторожук В.Ф.* Порівняльний аналіз лісового законодавства України та пов'язаних з ним правових актів на відповідність до законодавчої бази Європейського Союзу з питань сталого управління лісами. – К.: IFL, 2010. – 81 с. – С. 26. **34.** Там само. – С. 27. **35.** *Колбасов О.С.* Екологія: політика – право. Правова охорона природи в СРСР. – М.: Наука, 1976. – С. 14. **36.** *Полянская Г.Н.* Право государственной собственности на леса. – С. 192; *Дембо Л.И.* Правовой режим лесов... – С. 12. **37.** *Туниця Т.Ю.* Міжнародні аспекти формування галузевої економічної політики сталого розвитку (на матеріалах лісового господарства): Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.05.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2001. – 20 с.; *Сіякевич І.М.* Концепція лісової політики щодо реформування лісового господарства України // Науковий вісник НАУ. Лісівництво. – К., 2000. – Вип. 25. – С. 77-82. **38.** *Йолон П.* Система // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди, 2002. – С. 583. **39.** *Селіванов А.О.* Наука і закон. – К.: Логос, 2003. – С. 15. **40.** *Економічна енциклопедія: У 3 т. – Т. 1.* – К.: Вид. центр «Академія», 2000. – С. 703-704. **41.** *Воробьев Г.И.* Лесное хозяйство // Лесная энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – Т.1. – С. 516. **42.** *Правовое обеспечение рационального использования земли в СССР / Под ред. Н.И. Краснова.* – М.: Наука, 1974. – С. 42. **43.** *Wilson E.O.* Forest Ecosystems: More Complex Than We Know // Defining Sustainable Forestry. – Washington, DC, Covelo, CA: Island Press, 1993. – P. XI. **44.** *Romm J.* Sustainable Forestry, an Adaptive Social Process // Defining Sustainable Forestry. – Washington DC, Covelo, CA: Island Press, 1993. – P. 290. **45.** *Печуляк В.П.* Лісове право: проблемні питання місця та ролі у системі права України // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 11. – С. 149-154.